

LLENGUA HISTÒRICA I LLENGUA ESTÀNDAR A LA PLANA DE VIC*

per Joan VENY I CLAR

Excel·lentíssim senyor alcalde, digníssimes autoritats, senyores i senyors. He de començar la meua exposició tornant la pilota de les gratituds: al senyor Ignasi Bajona, a Carme Vilà, a l'Ajuntament, a la Caixa d'Estalvis de Manresa, gràcies per la seva amable invitació a participar en un acte tan bell i tan significatiu com és la presentació d'un llibre, que és com el bateig d'una criatura, que ve marcat sempre per l'alegria i per la joia. I d'un llibre, precisament, de llengua, que descriu i analitza els trets del català d'aquesta comarca, dotat d'elements vells i elements nous, estables i inestables; prova evident, per tant, d'una llengua viva, dinàmica, que és el signe més palpable de la nostra personalitat, de la nostra identitat.

No he de repetir els elogis del llibre, que ja he fet al pròleg. Es tracta –en podeu tenir la seguretat– d'una excel·lent aproximació a la varietat vigatana, especialment pel que fa a la fonètica i a la morfologia; aplicant, ara mètodes tradicionals, ara mètodes novells, com és el de la gramàtica generativa. Jo reitero l'enhonorabona a Carme Vilà, pel seu treball, magnífic, excel·lent, i a la Caixa d'Estalvis de Manresa, per haver tingut la idea de publicar una obra tan important i tan ben feta; tan ben feta, que alguns dels seus materials m'han servit, justament, per a preparar aquesta conversa que voldria tenir amb vosaltres, que té per tema *Llengua històrica i llengua estàndard a la Plana de Vic*.

---

* Transcripció de la conferència del Dr. Joan Veny i Clar, pronunciada a la Sala de la Columna de l'Ajuntament de Vic, el dia 23 de febrer de 1990, amb motiu de la presentació del llibre *El parlar de la Plana de Vic*, de Carme Vilà i Comajoan. La transcripció i la titulació interior han estat realitzades per la Secció de Llengua del Patronat d'Estudis Osonencs i revisades per l'autor de la conferència.

LLENGUA HISTÒRICA I LLENGUA ESTÀNDARD

I bé, voldria començar per fer un aclariment d'aquests dos conceptes que són la clau d'una confusió, d'una desorientació i de molts de disbarats a propòsit de *llengua* i de *dialecte*. Comencem, doncs, intentant elucidar els conceptes de *llengua històrica* i de *llengua estàndard* (o literària o comuna), relacionats amb els anteriors.

Llengua històrica

La *llengua històrica* és una família de parlars afins, interdependents, formada –en el cas del català– a partir, sigui del llatí vulgar, sigui d'un dialecte de repoblament. Si és del llatí vulgar, com és el cas de la parcel·la de la Catalunya Vella, estem en presència d'allò que en diem *dialectes constitutius*. Si partim d'un repoblament, aleshores es tracta d'un conjunt de *dialectes consecutius* (que són la conseqüència d'una conquesta i d'una ulterior colonització); el cas del valencià, del balear, de l'alguerès estan dins aquesta categoria. I els dialectes, aleshores, tots els dialectes, són membres d'aquesta gran família; i són membres, tots ells respectables, tots ells dignes. Naturalment que som humans i aleshores tendim a valorar excessivament la nostra varietat. N'hi ha que diuen que són els de l'Empordà que parlen la modalitat més «catalana» del domini; d'altres diuen que són els de la Plana de Vic. Bé, jo no em ficaré en aquestes qüestions de tipus estètic, però des del punt de vista de *ligüística descriptiva* hem d'arribar a aquesta conclusió: que totes les variants, totes les varietats són dignes i són respectables. En aquest sentit, sempre conto l'anècdota del senyor Francesc de B. Moll, a qui, al final d'una conferència se li va acostar una senyora de l'Empordà, la qual va criticar la manera de parlar mallorquina, tot adduint, com exemple, el cas d'*aferrar*: «Vostès diuen *aferrar* per “adherir un segell”, i la veritat és que jo no hi veig cap *ferro*». I el senyor Moll, després de superar la seva perplexitat, va respondre: «I vostès, a l'Empordà, com en diuen d'això?». «Diem *enganxar*». «I bé, ja em dirà on és el *ganxo*». Bé, això per a explicar d'un xic humorística aquesta actituds hipervaloradores del propi parlar que es donen una mica pertot.

Aquesta llengua històrica funciona mediatament a través de les seves varietats; de manera que el català, com a llengua històrica, es realitza a través del valencià, del rossellonès, del vigatà, del barceloní, del mallorquí, de l'eivissenc, etc. I ve delimitada pel conjunt d'afinitats específiques que uneixen aquest conjunt de parlars, afinitats que fan, per exemple, que diguem tots *terra* sense diftongació (uns diran [térɛ]; uns altres [tér̥a]; uns altres [tér̥ə]), però el cas és que no hi ha diftongació) i això serveix per a contrastar amb allò que passa cap al centre, a Castella, on diuen *tierra* (és a dir, hi ha una diftongació, una estructura diferent, un comportament diferent). I això que passa en la fonètica, passa també en el lèxic. Nosaltres diem *groc* i a Castella diuen *amarillo*. Nosaltres diem *Vas a Barcelona?* *Sí, hi vaig* i ells diuen *Sí, voy*, sense posar aquest adverbi pronominal. Tot això són característiques, fonètiques, lèxiques, sintàctiques, etc., que confereixen una unitat, una estructura a una llengua i fa que parlem, en el nostre cas, d'una *llengua històrica catalana*. Aquestes afinitats permeten la intercomprensió, la

comunicació entre els parlants d'aquestes diverses comunitats (que pot presentar problemes en dominis de dialectes constitutius). La delimitació d'una llengua històrica ve donada, també, per la consciència dels parlants; els parlants tenen consciència de parlar una mateixa llengua, malgrat que hi hagi petites variants. Els de la Plana de Vic noten que a Barcelona diuen d'una altra manera algunes coses, amb un deix específic, una fonètica un xic diferenciada, algun vocable divergent, etc., però hi ha un percentatge elevadíssim de trets que són comuns, i per això tenen aquesta consciència de parlar la mateixa llengua. Nosaltres parlem català, i en canvi, aquells altres parlen castellà, aragonès, occità o francès.

Aquesta llengua històrica ve conformada per un seguit de forces centrífugues, de forces que al llarg dels segles han anat distanciant aquesta família de dialectes, de parlars. Als factors geogràfics, s'afegeixen els factors històrics: de substrat (els indígenes –ibers, bascos, celtès– que hi havia a l'arribada de la llengua de colonització); de superstat (germànic, àrab); d'adstrat (les llengües que estan al costat de la nostra): l'occità està al nostre costat i ha exercit, sens dubte, a causa de la seva situació geogràfica i després per circumstàncies polítiques i històriques, una influència important sobre el català; el castellà i l'aragonès també són llengües d'adstrat. Aquestes són forces centrífugues que provoquen, doncs, una diversificació. Per això alguns, quan parlen de la llengua històrica, l'anomenen *llengua per distanciació*, perquè en realitat aquestes forces el que han fet és diversificar i distanciar entitats lingüístiques relativament homogènies. Però, de tota manera, aquestes diferències –en el cas concret del català– no són gaire profundes, no han obert solcs fondos, com ha passat en altres llengües; de manera que els parlants de tots els nostres dialectes es poden entendre perfectament, cosa que no passa entre els parlants occitans, que –segons que siguin de l'est o de l'oest– troben problemes en la comunicació i, naturalment, no passa en els parlars de la península itàlica, on (degut a circumstàncies, sobretot polítiques –pensem en les repúbliques italianes– i també geogràfiques) hem assistit a una diversificació lingüística que fa que un parlant del nord no s'entengui amb un parlant del sud. Això no es dona en català, aquestes diferències fortes no es donen en el nostre domini, i és el que provoca la sorpresa dels que, des de fora, s'acosten a observar la nostra llengua, acostumats a la *langue d'oïl*, o la *langue d'oc*, on aquestes diferències eren profundes; arriben aquí i es troben amb un català medieval sense esquerdes, sense fissures; amb un català on és difícil, a través de la lectura de textos antics, dir «Aquest procedeix del Rosselló, aquest altre de València, o de Mallorca, o de la Plana de Vic o de Barcelona».

Per tant, tenim una condició específica del català, que és aquesta gran unitat dins una petita diversitat. L'estabilitat dialectal, l'estabilitat d'aquests dialectes nostres, tot i ser modesta, s'explica pel monolingüisme –fins al segle XIX i XX hi ha hagut, pràcticament, un veritable monolingüisme. És emocionant de llegir textos del segle XIV o del segle XV, per exemple, que són textos puríssims, on no hi ha cap castellanisme (en tot cas hi ha llatinismes o algun occitanisme). Jo recordo textos del segle XIV i XV de Mallorca que són d'una puresa extraordinària; l'única llengua que ofereix manlleus és en tot cas el llatí, però aquí s'acaba. I també aquesta estabilitat ha vingut

afavorida, sens dubte, per l'analfabetisme o el semianalfabetisme d'una gran part de la nostra població, com de tantes altres poblacions. Aquest analfabetisme el segle XIX oscil·lava, segons les comarques, entre el 60 i el 90%. I això vol dir que aquests parlants eren monolingües i que mantenien la seva modalitat de català col·loquial amb tota fidelitat.

Aquests dialectes, aquesta llengua històrica té la seva importància perquè representa un cúmul d'experiències, representa un coneixement específic de la naturalesa per part d'aquestes comunitats, una cultura material i espiritual, unes formes de vida i unes creences que s'han anat sedimentant al llarg dels segles i que s'han projectat com en un mirall sobre la llengua mateixa (això que nosaltres en diem *llengua històrica* o conjunt de dialectes). El fet, per exemple, que, precisament en una part del català, a la nora se li digui *la jove* (s'entén la que s'ha casat amb el primogènit) i a les altres se'ls digui *les nores* o, fins i tot, *les gendres* (en algun poble hem recollit aquest nom), és un fet que sens dubte té relació amb una forma específica de vida. Preparant els materials d'aquest mapa de l'atles lingüístic d'Europa, *Atlas Linguarum Europae* recordo que era l'únic domini a on trobàvem aquesta peculiaritat, *la jove* per designar 'la nora'. No passava enlloc més, enlloc més de totes les llengües, no ja romàniques sinó de totes les llengües d'Europa (incloses les eslaves, les germàniques, etc.). I això s'explica, dins aquest marc de la llengua històrica, com a reflex d'una manera de viure, d'una forma de vida. També les creences poden informar d'una manera interessant la varietat dialectal. És en aquesta comarca d'Osona on per 'esternudar' es diu *eixavuirar*, o per 'esternut' es diu *eixavuiro* o *etxavuiro*. És una paraula que queda opaca si no recorrem un camí cap al passat i analitzem les creences antigues, les supersticions... Efectivament, en això vam coincidir —independentment, ho asseguro— amb el professor Coromines (que és una gran autoritat en aquesta matèria), vam coincidir —deia— en el resultat de les nostres recerques, en el sentit que aquesta paraula està en relació amb el valor augural que es donava als esternuts des dels grecs i els romans, passant per l'Edat Mitjana, i fins a certes comunitats actuals; la gent creia que quan s'esternuda es vaticina alguna cosa, es fa un auguri, bo o dolent (hi havia tota una casuística, segons que s'esternudés el matí o la tarda, a la dreta o a l'esquerra, etc.; en el primer cas, l'auguri era bo, en el segon, dolent). Bé, doncs, *eixavuiro* enllaça amb un altre mot de Mallorca, que és *uis*, que té exactament el mateix origen: AUGURIUM, AGURIU, 'auguri'. (Ramon Llull usa aquest mot, *auirs*, amb el sentit d'"esternut", i és el germà de *vuiro*, que tenim a la costa de Llevant, i d'*eixavuiro*). Tòt això, que resultava fosc, obscur, opac, des d'una òptica sincrònica, de l'actualitat, cobre nova llum des d'una perspectiva diacrònica, històrica, analitzant la manera de viure, de pensar, de creure, de les nostres comunitats.

Llengua estàndard

Però al costat de la *llengua* que anomenem *històrica*, n'hi ha una altra, que és la *llengua estàndard*, com es diu avui, i que es deia abans *llengua literària* o també *llengua comuna*, una llengua basada, en canvi, no en forces centrífugues sino en forces centrípetes, unitives, convergents —sense donar a aquest adjectiu connotació política. *Llengua per elaboració*, com diuen alguns.

Es tracta d'una llengua que està per sobre dels dialectes, una llengua supradialectal, que es pot basar en un dialecte, com han fet tantes llengües (el castellà, per exemple, que s'ha basat en el castellà estricte; el francès, que s'ha basat en un dialecte, que és el francià), però que també es pot basar en una participació dels dialectes més importants. És una alternativa que s'anomena a vegades *composicional* o *compositiva*, participativa, que ha fet que Fabra elaborés una veritable llengua de síntesi, en què, tot i donant una certa prioritat al català central, els altres dialectes (els altres grans dialectes almenys) no eren menystinguts, i això es nota d'una manera espectacular en l'elaboració de l'ortografia.

Aquesta llengua estàndard és necessària per a la comunicació, per a entendre'ns, però sobretot per a complir les necessitats culturals i intel·lectuals. Una acadèmia pot ésser la base d'aquesta llengua normativa, però no necessàriament. A Espanya hi ha una acadèmia, a França hi ha una altra acadèmia, però a d'altres llocs, com a Alemanya o a Itàlia no hi ha acadèmia... i aleshores són editorials, comitès d'edicions, els que controlen, en certa manera, aquest tipus de llengua. I, ¿què fa aquesta acadèmia o què fa aquest comitè? I bé: selecciona, substitueix, adopta nous mots, els adapta. Així, doncs, elimina vulgarismes, que considera que no poden tenir accés en aquesta llengua més alta: per exemple, substitueix *collègit per *collegi*, d'acord amb una tradició de llengua noble; foragita castellanismes (com *puesto*, que reemplaça per *lloc*, o *menos*, que és substituït per *menys* o *manco*, etc.), planifica els neologismes (*misto*, d'origen castellà, general en els dialectes, està rebent la competència de *llumí*, forma normativa presa de l'alguerès, que ja la gent cada dia usa més). Si tenim un mot estranger, un estrangerisme, com *stress*, per exemple, serà l'acadèmia que dirà com s'ha d'escriure i de pronunciar (és a dir, *estrés*, amb una *e* protètica i un accent greu); o *esthéticienne*, que és un mot pres del francès directament, però, ¿com adaptarlo?, ¿*esteticiana*?, potser sí que s'hagués pogut prendre aquesta alternativa, perquè dèiem *fisicià* antigament per 'metge', però els acadèmics s'han inclinat per *esteticista*, que també es troba dintre l'estructura i les línies de formació de mots del català. Dins el marc de la nostra llengua tenim la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, que actua d'acadèmia i que recomana, no imposa sinó que recomana allò que, després d'aplicar els criteris pertinents, creu que és més correcte i adequat.

Conclusió

Tenim, doncs, dues modalitats de llengua, la històrica i l'estàndard. L'una no exclou l'altra i això m'agradaria que fos una mena de corollari de la meua exposició, de manera que depèn de l'àmbit l'ús o l'altre tipus de llengua, de la llengua històrica (del dialecte), o de la llengua estàndard o literària. És a dir, en una conversa familiar realitzarem els nostres actes de parla en aquest català col·loquial (on, si diem *les escriveïes* per *les clivelles*, no caldrà que ningú s'esquinci les vestidures), però si fem una conferència, una classe, un discurs, etc., procurarem passar en aquest altre nivell més alt de llengua, propi d'actes formals, és a dir, la llengua estàndard (i aquesta, sempre amb un marge gran de flexibilitat entre els grans extrems de to màximament o mínimament formal).

Hem de pensar que, en el cas del català, que és una llengua d'una relativa homogeneïtat, l'estàndard ha de provocar, a llarg termini, un anivellament més o menys profund de la llengua històrica. Però em sembla que abans que s'hi arribi hauríem de tenir present la idea de l'adequació; no pensar en allò que és correcte i en allò que és incorrecte sinó en la idea de l'adequació: *¿és adequat d'usar en aquest moment i en aquest lloc aquest tipus de llengua més alta?, ¿és adequat d'usar en aquest lloc i en aquest moment aquest tipus de llengua més col·loquial?*

LA LLENGUA HISTÒRICA D'OSONA

Pel que fa a la llengua històrica d'Osona, el treball de Carme Vilà proporciona materials riquíssims que demostren que aquesta varietat és plena d'arcaïsmes; per exemple, que s'usa *recebre* per 'anar a rebre algú', *anar-lo a recebre*: és un *RECIPERE* amb manteniment d'aquesta -C- llatina. O *olla*, amb una *o* tancada que es diu encara a algun lloc i que es correspon amb el timbre tancat que tenia aquesta vocal en llatí, de manera que podríem afirmar que els que ho diuen «malament», des d'un punt de vista històric, és a dir, els que han modificat el timbre originari, són els que diuen *olla* amb una *o* oberta. O *venema*, que es diu en algun poble encara, per «verema» (*venema* és fidel al llatí: *VINDEMA* < *VINDEMIA*, mantenint aquesta -N- sense la dissimulació). O *el call* i *el calleró* per 'carreró, carrer estrat, que separa dues cases', que s'ha recollit a algun punt d'Osona i que és el congènere del castellà *calle*. I aleshores veiem aquí la similitud que tenen a un nivell col·loquial les llengües estàndard. En aquest sentit, les afinitats entre el castellà de Burgos, per exemple, i el català són molt més estretes del que podríem pensar. Per exemple, per dir «mocador» a Burgos, a la Bureba, al cor de Castella, no diuen *pañuelo* sinó *moquero* i per «esquena», no diuen *espalda* sinó que diuen *esquena*, etc. Doncs bé, el cas de *call* i dels seus derivats seria un cas semblant. Amb la diferència que el mot català té un sentit més acostat al del llatí, que era el de 'camí rural', per tant, més estret.

I després notem la proliferació d'alternances, la qual cosa demostra que es tracta d'una llengua viva, d'una varietat dinàmica, que es mou i canvia. Tenim recollides per l'autora del llibre *jaure*, però també *jeure*, *llença* (de *llençar*) però també *llança* (de *llançar*). Aquestes variants, a voltes, són recollides pels qui intenten fer planificació lingüística i, aleshores, amb aquesta mentalitat lògica, racionalista, com la que tenia Fabra, procuren donar dos valors semàntics diferents a dues variants formals. A *llança* i *llença*, per exemple, Fabra els atribueix dos sentits diferents, que no corresponen a la realitat perquè, de fet, es tracta de geosinònims (és a dir, uns diuen *llança* i uns altres diuen *llença*). Però aleshores el que fa el planificador és atribuir a *llança* un valor de 'dirigir amb força un objecte cap a un objectiu determinat' i *llença*, el sentit de 'tirar alguna cosa per desfer-se'n'.

També observem innovacions des de tots els punts de vista. Fonètiques, en primer lloc; així, en comptes de *guret* 'guaret' s'ha recollit *buret*, amb una equivalència acústica molt interessant, que explicaria, per exemple, el que ha passat amb *bujacs* (aquestes flors, aquestes calèndules que es diuen

bujats, *bujacs*, etc.) que em sembla haver demostrat recentment que procedeix d'un GOJAT d'origen occità (*gujat* > *bujat* > *bujac*). Aquesta equivalència acústica es reproduïx en el cas de *guret* = *buret*. Aquests grups de c, g associats a la vocal més tancada velar, la u, fa que hi hagi aquests intercanvis de consonants. I després, recordo que a les enquestes sortia un sinònim geogràfic de 'llobrícol o melic': *botó diví* (dit a la castellana, el *botó divino*), una forma realment expressiva i original, pròpia d'una societat de fonda vida religiosa. Dins les innovacions fonètico-morfològiques, remarquem el femení de *fet*, que pot ser *feta* o *feda* (*fet/feda*), que es un canvi analògic, de participis com *cantat/cantada*, i que és una novetat interessant. Dins el conjunt de peculiaritats lèxiques que l'autora del llibre posa en relleu, citem *bola* per 'betum', *embolar* per 'donar betum', *arremissar* per 'arromangar', *broques* per 'agulles del rellotge'...; jo n'hi afegiria una altra, *brunzadora*, que hem recollit en algun lloc de la comarca, per 'girapeix, bromadora'. I fets de cultura popular, també interessantíssims, que són aquest espill al qual al·ludíem de la nostra cultura popular: així, el *desig* per 'taca que surt a una criatura com a resultat d'un desig insatisfet de la mare quan esperava el nadó'; si aquest desig no era satisfet, és a dir, si la mare tenia el desig de menjar una tallada de síndria, per exemple, i el marit no la hi podia oferir, aleshores hom creia que el nadó naixia amb una taca que es diu *desig*, i que reproduïa -deien- més o menys la forma d'allò que havia estat vedat a la mare.

En el lèxic estudiat per Carme Vilà es recullen castellanismes -ai!, hauríem de dir aquí-, alguns dels quals hauríem d'incorporar al nostre corpus, com *coça* per 'guitza' (*guitza* ja és un mot decadent, s'usa només en l'expressió figurada però no en el sentit recte). *Coça*, sens dubte, és un castellanisme antic, usat ja per Sor Isabel de Villena, amb una adaptació formal interessant (i que es podria introduir en el Diccionari General). I també Vilà posa igualment en relleu algunes construccions ben nostres que els qui intenten substituir els mots castellans per mots genuïns a vegades no han tingut en compte, com *un vestit de pics* per 'un vestit de *topos*' per exemple, que l'autora del llibre va sentir directament dels enquestats.

La iodització

Però hi ha un tema dins la llengua històrica que és interessant i al qual volia dedicar una estoneta, per acabar de seguida, que és el tema de la *iodització* (d'allò que en diem també *ieisme* -copiant un mot castellà-, però que hauríem d'anomenar *ieisme històric*, per a no confondre'l amb el *ieisme castella*, que és diferent).

Aquest és un tema que ha estat ben tractat per investigadors com són Jordi Cassany, Imma Bau i Ramona Font, i Carme Vilà. Amb les aportacions de l'un i de les altres, em sembla que la iodització a la Plana de Vic resta estudiada a fons, modèlicament, com un procés en retirada. I és per això que voldria ara tractar aquest punt amb una mica d'extensió.

El *ieisme* consisteix -com sabeu tots molt bé- en l'articulació com a [j] dels grups llatins -C'L-, -G'L- i -LJ-, és a dir, que OCULU > OC'LU > [ɔj], REGULA > REG'LA > [réjə] i PALEA > PALJA > [pájə] («els de la paia a l'ui») són anomenats festivament els que practiquen la iodització). En canvi, si el

grup procedeix d'una -LL- (PULLU, per exemple), aleshores el resultat és [ʎ]; PULLU dóna [pɔʎ]. En el contrast de PULLU > [pɔʎ] amb PUDUC'LU > [pɔʎ] (els paràsits que surten pel cap) es veu aquest doble tractament: de la -LL-, d'un costat, que passa a una [ʎ] (GALLU dóna [gɔʎ], PULLU dóna [pɔʎ], i de l'altre, de PEDUC'LU, que té el grup -C'L- i dóna [pɔʎ]; l'àrea ioditzant comprèn la zona que va del Ter al Llobregat, *grosso modo*, fins a la frontera amb el català occidental. Aleshores podem traçar una sèrie d'isoglosses escollint mots que tinguin aquests grups. I resulta que les isoglosses, és a dir les línies que tracem seguint la franja que separa [fɔʎ] de [fɔʎ], [ɔβɛʎ] d'[ɔβɛʎ], [pɔʎ] de [pɔʎ], [kɔʎɛɾɔ] de [kɔʎɛɾɔ], no cavalquen l'una sobre l'altra, sinó que a trams se separen, a trams s'acosten, però mai no coincideixen, la qual cosa vol dir que es tracta d'un fet històric i que estem assistint a una substitució mot per mot, lexemàtica, com amb una terminologia científica ha posat en relleu Carme Vilà. És un fet antiquíssim, concretament documentat aquí a Vic en el *Testament de Bernat Serradell*, del segle xv, estudiat per Arseni Pacheco. Hi tenim una rima que ens indica clarament que el segle xv existia aquesta articulació ieista, quan diu *dins la clovei / l'avellana ez altra ley* (lei, que té una i, rima amb *clovei* i no *clovell*). Ocorre, però, que ben aviat, aquest tipus d'articulació ieista va començar a sofrir una subestimació social; aquesta connotació pejorativa, ja es nota a les *Regles d'esquivar vocables o mots grossers o pagesivols* -unes normes correctores del parlar dolent, incorrecte-, del s. xv, que condemnen *fiol* per *fillol*, *papeyó* per *papelló*, «*tayar per tallar, e mil semblants*».

Bé, hi havia, doncs, una diferenciació de la [j] i de la [ʎ], una diferenciació de [pɔʎ] i [pɔʎ], entre els derivats dels grups abans esmentats i els derivats del grup -ll-. El que passa és que això ha passat en totes les llengües: aquests grups han evolucionat de manera diferent i això fa que en castellà, per exemple, tinguem *vieja* (< VEC'LA) i *bella* (< BELLA), i en italià *vecchia* i *bella*, i en francès *vieille* i *belle*, etc. I en el català d'aquesta zona esmentada, hi havia també un tractament diferent, però, a causa de diverses circumstàncies, el català ha estat l'única llengua (des del punt de vista de llengua estàndard, i del de llengua històrica només en part) que ha fet coincidir l'evolució d'aquests grups (*vella* < VEC'LA i *bella* < BELLA). No deixa de ser una originalitat.

Però, ¿com s'explica aquesta regressió del ieisme, que ja va començar segles enrere, com hem vist, des del moment que es condemnava com una forma de pronunciar que era dolenta, que no era bona? Coromines parla de la pressió occitana, llengua mancada d'aquesta [j] -tenia la [ʎ]- i també de la pressió aragonesa. No sé si es pot parlar de pressió aragonesa o occitana, potser més aviat es tracta d'una continuïtat d'àrea lingüística. Un altre factor important d'aquesta recessió va ser el prestigi de Barcelona. Joan Coromines diu que Barcelona era lleista des dels orígens de l'idioma i jo penso que no, que hi havia dues capes socials: una que articulava les formes amb [j], tipus [pɔʎ], [ʎ], etc., i una altra més noble, més culta, que articulava les formes amb [ʎ] i que aquesta situació s'hauria resolt al final amb el predomini de l'articulació lleista de [pɔʎ], [ʎ], etc. per aquest prestigi que tenia, perquè sobretot, era usada per aquesta capa més alta. I aleshores aquest parlar urbà, «lleista», hauria esdevingut un parlar model que hauri influït, que ha influït, a través dels nuclis urbans secundaris (Granollers, Sabadell, Vic, etc.) i de manera progressiva sobre àrees rurals. Aquesta acció

de caràcter territorial, d'expansió geogràfica, s'ha exercit durant segles, especialment durant el segle XIX i una gran part del segle XX, però, després, arran de l'impacte dels mitjans de comunicació és indubtable que aquesta recessió s'ha realitzat a través de les ones hertzianes, de manera que en un moment determinat arriba aquell model de llengua, de la ràdio, de la televisió, de Barcelona, etc., arriba fins i tot al racó més marginal del domini. A aquest factor dels mitjans de comunicació s'ha d'afegir, com ha posat també en relleu Carme Vilà, la llengua escrita. És indubtable que l'escriptura influeix poderosament sobre la pronunciació i d'això l'autora en dona bons exemples. La connotació, doncs, de poca finesa, el fet que sigui una pronúncia pròpia de pagesos, de gent de poca cultura, etc., aquesta ha estat la clau —creiem—, d'aquest retrocés progressiu d'aquest tipus d'articulació. Aquest procés és el que han estudiat Imma Bau i Ramona Font, en un article important que van fer en un treball de curs i que després van presentar en el II Congrés Internacional de la Llengua Catalana. I voldria donar-ne compte d'una manera ràpida, també, perquè és la fotografia d'un procés, d'un procés inestable, sens dubte, del qual s'endevina el seu final però que és bo de veure com aquesta fotografia s'ha fet. Van fer una enquesta a cinc-cents trenta-tres individus de vuit localitats: de Vic, Taradell, Calldetenes, Sant Julià de Vilatorrada, Folgueroles, Sant Hipòlit de Voltregà, Torelló i Sant Pere de Torelló. I aleshores van arribar a la conclusió que d'aquest total de cinc-cents trenta-tres enquestats, el 29% feia la [j] (deia [paʎə], [ʎj], etc.) enfront del 71%, que ja s'havia passat a la [ʎ] (a la [paʎə], a l'ʎʎ), etc.). I bé; això es pot sotmetre a unes variables.

Una variable geogràfica, en primer lloc, que fa que certes localitats siguin més sensibles al lleïsmes que d'altres. Així, pobles que són oberts al turisme, als estiuejants i que senten més sovint aquesta altra articulació, lògicament la imiten amb més facilitat. Això fa que, per exemple, a Sant Julià de Vilatorrada —segons les autores— només es trobi un 12% d'individus ioditzants. En canvi, si anem més cap al nord, cap a Sant Pere de Torelló, ja amb una posició més marginal, aquesta xifra ateny el 70% de ioditzants. (Això ve confirmat pels resultats de l'estudi de Cassany, que també es va ocupar del tema, segons el qual, a Olost i Collsuspina, pobles més distants de Vic, es registrava una xifra més alta de ioditzants).

Segueix després la variable d'edat. Lògicament ja es veu a on van els trets, però hi ha uns resultats que criden molt l'atenció, perquè, segons les autores, els menors de 7 anys ioditzaven en un 21% però els nois i noies que estaven entre 8 i 14 anys desminuïen aquest percentatge de iodització cap a un 7%. És una mostra de la importància que té l'escolarització; els mestres naturalment ensenyen les formes escrites, les formes de la llengua estàndard, *palla* i *ull*, no **paia* i **ui*, que consideren que està mal dit, i aleshores els efectes es noten de seguida en aquest percentatge més baix de ioditzants. I, òbviament, després dels 14 anys la iodització va pujant d'una forma sensible fins arribar a un 41%, entre les persones majors de 40 anys.

Respecte a la variable de sexe, és interessant de remarcar com les dones són més sensibles al lleïsmes; és a dir, hi ha un 26% de dones ieistes —segons aquest estudi— enfront d'un 34% d'homes ieistes. Els homes no són tan sensibles, potser, a la forma pròpia de la ciutat, mentre que les dones volen parlar més com parlen a la ciutat, fixant-se en aquest model més bell, més bonic, més noble..., per ser pròpia d'una ciutat gran i prestigiosa.

També hi ha la variable d'instrucció. Lògicament, com més instrucció menys iodització; és un fet que a través de l'estudi queda reflectit amb unes xifres a les quals hem donat suport.

I també, finalment, hi ha la variable lèxica; és a dir, segons els mots: el ieisme afecta uns mots i no n'afecta uns altres, uns són més afectats que d'altres. Per exemple, els vocables que tenen relació amb l'agricultura i la vida rural, aquests són els que posseeixen un grau més alt de iodització: *all* i *paller*. El seu qüestionari és molt breu i no permet de fer observacions gaire fines en aquest respecte, però l'estudi de Cassany, que té més elements lexicals, fa veure com mots d'extracció rural, com poden ser [dɔjə] (*dalla*), [ʀɛjə] (*rella* de l'arada) o bé coses típiques de la zona, com la [sumɔjə] (*sumalla*) 'tipus d'embotit', tenen un percentatge altíssim, un 90% de realitzacions ioditzants. Passa el mateix amb els mots que estan en relació amb el món infantil, com pot ser [kanɔjə] (*canalla*) o bé en aquells que eviten l'ambigüïtat de l'homonímia, com la distinció [ɾj] / [ɾɔ].

Bé, aleshores, la conclusió és que assistim a un retrocés de la [j] a favor de la [ɾ], la qual cosa provoca, naturalment, allò que anomenem *ultracorrecions*, que no són gaire freqüents però que es donen; el que és rar és que no es donin amb més freqüència. Jo he recollit en un poble d'articulació ieista *rellentí com a nom de l'ocell anomenat *reietí* (o *reietó*); es tracta sens dubte d'un procés ultracorrector que ha fet pensar al parlant: «Quan jo dic [ɾɔjə], he de dir [ɾɔɔ]; si dic [ʀɔjəntí], ho dic malament, per tant he de dir *[ʀɔɔntí]».

És interessant d'assenyalar que el procés triomfant de la [ɾ] sobre la [j] ha seguit —o segueix—, en francès i en castellà un sentit oposat. En francès existia la pronunciació de [ɾɔɔ], antigament, i l'altra de [ɾɔjə] i és curiós de remarcar que ha estat ieisme el que s'ha imposat; i en castellà, la moda darrera és també la de l'articulació ieista (evidentment, és un ieisme diferent del ieisme que nosaltres tenim).

Per acabar, si parlem en termes d'adequació —que és el que és recomanable— i distingim, per tant català col·loquial (o llengua històrica), de català estàndard, cal dir que el ieisme és vàlid en registres informals i que el lleisme és vàlid en registres formals. Aquesta podria ser la conclusió. De manera que els que senten vergonya per l'ús de [ɾɔjə], no n'han de sentir. En realitat, l'ús està en funció del marc, de l'àmbit, del moment solemne o informal, en què s'estiguin expressant. L'equilibri és inestable i preveu —repeteix— el triomf de lleisme, que tampoc serà cap desgràcia, perquè és un moviment intern de la llengua i no imputable a forces externes. El perill seria que la substitució lingüística tingués lloc per elements forans, per elements estrangers, però com que es tracta d'una substitució que és en benefici dels elements de la mateixa llengua és un indicatiu, més aviat, de vida i de dinamisme, i, en tot cas, ens n'hauríem de felicitar.